

משפטן אוהב אדם

אמנון רובינשטיין מגדיר מחדש את מטרות החינוך*

עופר ברנדס**

עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלוהיך

“הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך
כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך”¹

פירושים רבים ניתנו לפסוק נפלא זה במהלך הדורות, ובכל־זאת אני מבקש להוסיף פירוש משלי.

קל למצוא תשובה פשוטה לשאלה מהם “עשות משפט” (צדק) ו”אהבת חסד” (גילוי טוב־לב כלפי הזולת). הביטוי הבעייתי יותר הוא “והצנע לכת עם אלוהיך”. איני יודע למה התכוון הנביא, אבל כמנהג הדרשנים בכל הדורות, אני מרשה לעצמי לקרוא בו את מה שאני מחפש.

הבה נחשוב על אדם שמאמין ברעיון מסוים אמונה עזה, וגם מאמין בלב שלם כי מדובר במשהו חשוב והרה־גורל. אדם כזה, מדרך הטבע, יעשה כל שביכולתו כדי לקדם את אמונתו – יתווכח, יפגין, אולי יקים תנועה פוליטית, אולי ירוץ לכנסת; ואם מדובר באדם נחוש במיוחד וקנאי במיוחד לאמונתו – אולי אפילו יפעל בכוח כדי לסלק את מתנגדיו, וכולנו מכירים דוגמאות לכך, למרבה הצער.

אם המאמין סבור כי מדובר במצווה דתית, אלוהית, יש חשש שמידת הסובלנות שלו לעמדות מנוגדות תהיה נמוכה עוד יותר. אמונה דתית יוקדת היא כוח מגייס אדיר, לטוב ולרע, ואוי למי שנתקל במאמיניה הנחושים של דת קנאית.

* המאמר נערך לשונית על־ידי המחבר.

** עופר ברנדס הוא איש תוכנה ותיק המשמש כיום מנכ”ל של חברת “טרסוס” ומומחה טכנולוגי של קרן הון־סיכון “כרמל”. שימש יועץ בכיר לשר החינוך פרופ' אמנון רובינשטיין בשנים 1993–1996 וערך את הספר **הקפיצה השלישית** (1996), המסכם את מדיניותו של משרד החינוך בשנים אלה. היה יועץ מיוחד לכוח המשימה הלאומי לקידום החינוך בישראל (“ועדת דוברת”, 2003–2005).

בא הנביא מיכה ומזהיר אותנו: "הצנע לכת עם אלוהיך". לך עם אלוהיך, לך עם השקפותיך ואמונותיך, אבל הצנע לכת. גם כאשר אתה הולך עם אלוהיך, עם הרעיונות שאתה משוכנע שהם מוחלטים ואפילו אלוהיים, אל תנהג בקנאות. לא הכל חייב להיעשות בכל הכוח, בכל התוקף, בגישה של מלחמת-חורמה במתנגדים, אפילו כאשר אתה צודק והולך עם אלוהיך.

כשם ש"אהבת חסד" יכולה להיתפס כאיזון של "עשות משפט" – עשה משפט, אבל גם כאשר אתה מפעיל את מידת הדין אל תשכח את מידת החסד² – כך גם "הצנע לכת" בא לאזן את "לכת עם אלוהיך". אשרי המתונים, שדבריהם ומעשיהם יגיעו רחוק יותר ויתמידו לזמן ארוך יותר.

ומי לנו מתאים יותר לתפיסה זו מאמנון רובינשטיין, אשר כפרופסור למשפטים בוודאי "עשה משפט", אבל זכר תמיד שיש גם "אהבת חסד", וכפוליטיקאי בעל השקפת-עולם ברורה ידע להילחם ולקדם את עקרונותיו, אבל תמיד מתוך "הצנע לכת", שאינו מבטל את ערכו של הזולת ואת ערך רעיונותיו.

הפרופסור והמשפטן

אני חושב שהתכונה הבסיסית של אמנון רובינשטיין, אשר עומדת מאחורי המתינות היסודית של דרכו הציבורית, היא יכולתו לא להתייחס לדברים ברצינות פומפוזית, כולל לדעותיו שלו ואף לו עצמו. אין מדובר בחוסר הערכה עצמית או בחוסר נכונות להיאבק על עקרונות, אלא בהבנה עמוקה מאוד שהמציאות היא מורכבת, שיש פנים לכאן ולכאן, ושלא פעם יש ממש גם בדעות של מתנגדינו.

לפני שנגיע לנושא המרכזי של מטרות החינוך הממלכתי, אני רוצה להדגים את הגישה הזאת של אמנון באמצעות שתי דוגמאות, שרבים מכירים.

הדוגמה הראשונה היא מה שאמנון כינה "הדמוקרטיזציה של ההשכלה הגבוהה" – הפעולה שעשה, עוד לפני שהתמנה לשר החינוך וביתר שאת בתפקידו כשר החינוך, להרחבתן ולחיזוק מעמדן של המכללות האקדמיות. כיום קיומן של מכללות המעניקות תואר ראשון לצידן של האוניברסיטאות הוא מובן מאליו עד כדי כך, שקשה לזכור את ההתנגדות הקשה למהלך שגילו רבים מראשי האוניברסיטאות לפני חמש-עשרה שנים. רבים באקדמיה ציפו שאמנון, כפרופסור, יעמוד אוטומטית לצידם של ראשי האוניברסיטאות, אבל דווקא כמי שבא מתוך המערכת, הוא ידע לשים את הדברים בפרופורציה ולהבחין בין התנגדויות ראויות לבין התנגדויות המבטאות אינטרסים או שמרנות לשמה. בהיותו פרופסור בעל מעמד אקדמי איתן, הוא היה יכול להרשות לעצמו לא להתבטל לפני ראשי האוניברסיטאות ולצקת תוכן ממשי לתפקידו כיושב-ראש

2 "דאמר רבי יוחנן: לא חרבה ירושלים אלא על שדנו בה דין תורה. אלא דיני דמגזתא לדיינו? ! אלא אימא: שהעמידו דיניהם על דין תורה, ולא עבדו לפנים משורת הדין." בבלי, בבא מציעא ל, ע"ב.

המועצה להשכלה גבוהה – תפקיד ששרי חינוך רבים מילאו כחותמת-גומי בלבד. במילים אחרות, מכיוון שאמנון לא התייחס לעובדת היותו פרופסור ברצינות מקודשת, כאילו אין הוא מוגדר אלא על-ידי היותו פרופסור, הוא הרשה לעצמו לחלוק על "הקונסנזוס הפרופסוריאלי" לגבי הדרך הראויה לניהול המוסדות האקדמיים.

כך אמנון הפרופסור. **הדוגמה השנייה** מתייחסת לאמנון המשפטן. למתבונן מן הצד נראה, שאין טבעי יותר למשפטן מאשר לומר "מלוא כל הארץ משפט" – כל בעיה צריך להכריע על-פי קריטריונים משפטיים, כי זה מה שיבטיח אובייקטיביות, אי-תלות באינטרסים וצדק מוחלט. אבל אמנון, דווקא כמשפטן, הרשה לעצמו לא לקבל עמדה זו כה בקלות, והיה מן הראשונים שהזהירו מפני "משפטיזציה" של החברה הישראלית, מפני הנטייה להתחמק מקבלת החלטות קשות, וכתחליף לשיקול-דעת ולאומן-לב ציבורי – להשליך אותן לפתחם של השופטים, כאילו יש בידיהם כלים מספיקים לפסוק בכל נושא ונושא (כמו חוגים דתיים מסוימים, אשר מאמינים כי כל החלטה צריך להביא לפני רבנים, וכל דעה של רבנים היא "דעת תורה").³

בשני המקרים, דווקא הביטחון העצמי – כפרופסור וכמשפטן – הוא שאיפשר לאמנון להיפתח להשקפות אחרות ולפתח עמדות עצמאיות מתוך שיקול-דעת ענייני.

מטרות החינוך הממלכתי

התייחסות זהירה זו לגבי עמדותיך שלך עצמך אינה מובילה לפאסיביות. אמנון רובינשטיין מעולם לא היה פאסיבי, ולא לחינם ייסד מפלגה בשם "שינוי". כך גם פעל כשר חינוך – הוא דחף ויזם כמות עצומה של שינויים ורפורמות, במאמצים רבים ותוך הפעלת כל הכלים שעמדו לרשותו, אבל לא בכל מחיר ולא בהתעלם מגישות אחרות.

אחת היוזמות, אשר במשך עשרות שנים לפני אמנון איש לא העז אפילו לנסותן, הייתה שינוי מן היסוד של חוק חינוך ממלכתי.

זו הייתה עד לפני עשר שנים לשון החוק, אשר נחקק בשנת 1953 ותוקן תיקונים קלים בשנים 1973 ו-1980 (פרק המטרות בחוק):

"מטרת החינוך הממלכתי היא להשתית את החינוך במדינה על ערכי תרבות ישראל והישגי המדע, על אהבת המולדת ונאמנות למדינה ולעם ישראל, על

3 וכך כותב רובינשטיין, כבר בשנת 1987: "... אין לך עדות חזקה יותר לעוצמתו של תהליך זה מאשר הדוגמאות, שבהן המערכת הפוליטית עצמה מזמינה הכרעה משפטית וממתינה לה כמצילה ומושיעה." אמנון רובינשטיין **דעת יחיד: דברים בכתב ובעל-פה 1960–2001** (2001) 62–57.

תודעת זכרון השואה והגבורה,⁴ על אימון בעבודה חקלאית ובמלאכה, על הכשרה חלוצית, ועל שאיפה לחברה בנויה על חירות, שוויון, סובלנות, עזרה הדדית ואהבת הבריות.”

לסעיף זה בחוק יש משמעות הצהרתית בעיקרה, ולכן אין פלא ששרי חינוך רבים וממשלות רבות לא טרחו לשנותו (ואין זה מפתיע שדווקא בימי ממשלת בגין, אשר החשיב מאוד הצהרות, בשנת 1980, נעשה השינוי המשמעותי היחיד בהגדרת מטרות החינוך הממלכתי, כאשר נוספה "תודעת זכרון השואה והגבורה"). עם זאת, פער גדול בין ההצהרות לבין הנעשה יום-יום בכת"הספר הוא מזיק, שכן ההצהרות נהפכות אז לחסרות ערך, ומעוררות אף יחס של ציניות ולגלוג. בעשרות השנים שחלפו מאז נחקק החוק חלו שינויים מפליגים בחברה הישראלית ובמערכת החינוך, והועלתה ביקורת על-ידי אנשי אקדמיה, מורים, מנהלים והמנהיגות הפדגוגית במשרד החינוך על הארכאיות של מטרות החינוך הממלכתי.

אמנון רובינשטיין, כיוזם בלתי-נלאה של שינויים ושיפורים, לא רצה להשאיר את הנוסח הקיים כאבן שאין לה הופכין, ונרתם במרץ לשינוי החוק. שלא כקודמיו, הוא לא הסתפק בהוספת סעיף קטן זה או אחר, שיבטא את עמדתה הפוליטית של מפלגתו, אלא ביקש לשנות את החוק מן היסוד. כאן באו לידי ביטוי שתי תכונות של אמנון: רוחב האופקים האינטלקטואלי, שאיפשר לו להציע הצעה שלמה, ולא רק תיקון מקומי; והביטחון העצמי שלו כמשפטן וכפוליטיקאי מנוסה, שידע כי חוק אינו קדוש, וכי יש נסיבות שבהן מותר ואף צריך לשנות את החוק.

אבל אמנון לא רק יזם את שינוי החוק, אלא גם היה מנסחו העיקרי, ותוכן החוק משקף באופן מדהים את אישיותו. הנה הנוסח שאישרה הכנסת בקריאה ראשונה בתחילת שנת 1996:⁵

”מטרות החינוך הממלכתי הן:

1. לחנך אדם להיות אוהב אדם, אוהב עמו ואוהב ארצו, אזרח נאמן למדינת ישראל, המכבד את הוריו ואת משפחתו, את מורשתו, את זהותו התרבותית ואת לשונו;
2. להנחיל את ערכי ההכרזה על מדינת ישראל ולפתח יחס של כבוד לזכויות האדם, לחירויות היסוד, לערכים דמוקרטיים, לשמירת החוק, לתרבותו ולהשקפותיו של הזולת, לחתירה לשלום, ולסובלנות ביחסים בין בני-אדם ובין עמים;

4 "תודעת זכרון השואה והגבורה" נוספה בתיקון תש"ם, 26.3.1980 (ממשלת בגין; זבולון המר שר-החינוך): חוק חינוך ממלכתי (תיקון מס' 3), התש"ם-1980, ס"ח 105.

5 עם עליית נתניהו לשלטון, באמצע שנת 1996, נתקע החוק, והוא אושר לבסוף בשינויים מסוימים רק בשנת 2000 (חוק חינוך ממלכתי (תיקון מס' 5), התש"ס-2000, ס"ח 122). אולם הנוסח הרלוונטי לענייננו הוא זה שהביא אמנון רובינשטיין לכנסת בשנת 1996.

3. לפתח את אישיות הילד, את יצירתיותו ואת כשרונותיו השונים למיצוי מלוא יכולתו כאדם החי חיים של איכות ושל משמעות;
4. לבסס את ידיעותיו של התלמיד בתחומי הדעת והמדע השונים, ביצירה האנושית לסוגיה ולדורותיה, ובמיומנויות היסוד שיידרשו לו בחייו כאדם בוגר בחברה חופשית, ולעודד פעילות גופנית ותרבות פנאי;
5. לחזק את כוח השיפוט והביקורת, לטפח סקרנות אינטלקטואלית, מחשבה עצמאית ויוזמה, ולפתח מודעות וערנות לתמורות ולחידושים;
6. להעניק שוויון הזדמנויות לכל ילד, לאפשר לו להתפתח על-פי דרכו וליצור אורח המעוררת את השונה ותומכת בו;
7. לטפח מעורבות בחיי החברה הישראלית, נכונות לקבל תפקידים ולמלאם מתוך מסירות ואחריות, רצון לעזרה הדדית וחתירה לצדק חברתי במדינת ישראל;
8. לפתח יחס של כבוד ואחריות לסביבה הטבעית וזיקה לנופי הארץ, לחי ולצומח;
9. ללמד את תולדות ארץ ישראל ומדינת ישראל;
10. ללמד את תולדות העם היהודי, מורשת ישראל והמסורת היהודית ולהנחיל את תודעת זכר השואה והגבורה;
11. להכיר את השפה, התרבות, המורשת והמסורת הייחודית של קבוצת האוכלוסיה השונות במדינת ישראל ולהכיר בזכויות השוות של כל אזרחי ישראל.

אנו רואים כי המטרות בחוק החדש רחבות ומפורטות יותר בהשוואה לחוק הישן. השינויים העיקריים הם:

1. התייחסות לערכיה של מגילת העצמאות (שמעמדה עוגן שנים ספורות קודם לכן בחוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו⁶) ולערכים דמוקרטיים (ברור מדוע תשתית עקרונית זו הייתה חשובה לאמנון);
2. אזכור מפורש של עיסוקם המרכזי של בתי-הספר – לימוד וחינוך במטרה לקדם את ידיעותיו של כל תלמיד ולפתח את אישיותו וכשרונותיו, נושא שנעדר לחלוטין בנוסח המקורי (ההתרכזות בתלמידים, שבשבילם קמה מערכת החינוך, ולא במערכת כמערכת, היא גישה אופיינית כל-כך לאמנון ההומניסט והאנטי-בירוקרט);
3. מתן מעמד מוכר לאוכלוסייה הלא-יהודית במדינת-ישראל ולזכויותיה השוות, בצד החובה הכללית להכיר את תולדות העם היהודי ומדינת-ישראל (זוהי התשובה "היהודית והדמוקרטית" של אמנון לוויכוח בין חסידי "מדינה יהודית" לבין חסידי "מדינת כל אזרחיה", ששמענו עליו במושב על מדיניות ההגירה של ישראל – ללא ספק יהודית, אבל מעניקה שוויון זכויות אמיתי גם למיעוט הערבי);

6 חוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו, ס"ח התשנ"ב 150.

4. הוספת התייחסות לנושאים האקולוגיים, אשר כיום כבר ברור לכל מה רבה חשיבותם (אמנון מעולם לא דגל בחד-נס, כאילו בעיות הביטחון הגדולות של ישראל הן הצדקה להתעלמות מבעיות פנים או אפילו מבעיות גלובליות).

אדם אוהב אדם

אבל הסעיף שנושא יותר מכל את חותמו של אמנון רובינשטיין הוא הסעיף הראשון: "לחנך אדם להיות אוהב אדם, אוהב עמו ואוהב ארצו, אזרח נאמן למדינת ישראל, המכבד את הוריו ואת משפחתו, את מורשתו, את זהותו התרבותית ואת לשונו". אני מודה, שכאשר שמעתי מאמנון את הניסוח הזה בפעם הראשונה, לפני חמש-עשרה שנים, לא הבנתי "מה נפל עליו". מה זה – חוק או יצירה ספרותית? מהן המילים שחוזרות על עצמן "אדם אוהב אדם, אוהב עמו ואוהב ארצו"? איך אפשר לחוקק "חוק אהבה" כזה?

אבל בשמיעה שנייה ושלישית הבנתי. זו באמת מהותו של החינוך. אם יש לך "אדם אוהב אדם", אפשר להגיע לכל מקום, ואם לא, יהיה לא-טוב. אמנון הבין נכון, שאדם שלם ומאוזן אוהב ומכבד את כל המעגלים – את בני-האדם בכלל, את בני עמו ומדינתו, את בני משפחתו, את הוריו וגם את עצמו. במקום לנסות "לעצב" ולהתיך את כולם באמצעות "כור היתוך" מאוחד (ולא פעם גם מרדד), ראוי לשמור על המגוון ועל ייחודו של כל אדם, כך שלא יתבטל לפני תרבויות והשקפות אחרות, אלא יעריך ויאהב את זהותו התרבותית ואת לשונו (בין שהוא "צבר", עולה חדש או בן למיעוט הערבי). מי שיכבד את המטען שקיבל ויחוש בטוח וגאה במורשתו יוכל לקבל ולכבד גם את הזולת; מי שיאהב את הקרובים לו יוכל גם לכבד את הרחוקים; מי שילך בלב שלם עם אלוהיו, יצניע לכת איתו, ולא ימנע אחרים מללכת עם אלוהיהם.

בשינוי של מטרות החינוך הממלכתי ראינו את כל המרכיבים שמונה הנביא מיכה: "עשות משפט" – נקיטת יוזמה לשינוי החוק; "ואהבת חסד" – הדגשת ההיבטים ההומניסטיים והאנושיים במטרות החינוך; "והצנע לכת עם אלוהיך" – גיבוש חוק שיהיה מקובל לא רק על מרצ, אלא על כלל הציבור במדינה. אני רואה באמנון מופת למשפטן מחנך, מי שמבין כי המשפט הוא רק נדבך אחד בכינון חברה צודקת יותר ובריאה יותר – "משפטן אוהב אדם".